

Martti Turtola (päätoim.)

Kotirintama

WSOY

Kotirintama

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

TOIMITUSKUNTA

Martti Turtola, sotahistorian professori (emeritus), päätoimittaja
Aki-Mauri Huhtinen, yleisesikuntaeverstiluutnantti, professori
Tiina Kinnunen, professori
Juha Mälkki, everstiluutnantti, valtiotieteiden tohtori
Ilkka Tapio Seppinen, dosentti
Joni Strandberg, filosofian maisteri, WSOY

TOIMITUS

Anssi Mäkinen, filosofian tohtori, vastaava toimittaja, WSOY
Kalevi Keskinen, kuvatoimittaja

GRAAFINEN SUUNNITTELU JA TAITTO

Marko von Konow, arkkitehti
Tim von Konow, arkkitehti

KUVANVALMISTUS

Timo Kupula, Pertti Vehmainen

KIRJOITTAJAT

Sonja Hagelstam, filosofian tohtori
Aki-Mauri Huhtinen, yleisesikuntaeverstiluutnantti, professori
Juhani Ihanus, dosentti
Satu Jaatinen, filosofian maisteri, tietokirjailija
Tiina Kinnunen, professori
Jenni Kirves, filosofian maisteri, väitöskirjatutkija
Arto Kotro, yleisesikuntaeverstiluutnantti
Juha-Antti Lamberg, strategian ja taloushistorian professori
Helene Laurent, lääketieteen lisensiaatti, valtiotieteiden tohtori
Juha Mälkki, everstiluutnantti, valtiotieteiden tohtori
Sari Näre, sosiologian dosentti
Pia Olsson, filosofian tohtori
Atte Oksanen, sosiaalipsykologian professori
Kalle Pajunen, professori
Jukka Partanen, filosofian tohtori
Ilkka Tapio Seppinen, dosentti
Martti Turtola, sotahistorian professori (emeritus)

KANSIEN JA ALKUSIVUJEN KUVAT

Kannen suunnittelu: Eija Kuusela
Etukansi: Työtyttö. SA-kuva.
Takakansi: Venäläisten pommien tuhoja Helsingissä 1941. SA-kuva.
Sivu 2: Työpalvelu Vihdin leirillä 1942. Suomen Kuvapalvelu Oy/SA-kuva.
Kuva: Suurtalkoot Oy.
Sivu 4: Elintarvikekortti. Satu Jaatisen kokoelma.
Sivu 6: Tiilenkantaja SOK:n hotellin rakennustyömaalla Helsingin keskustassa 1940–41. Museovirasto. Kuva: Pekka Kyytinen.

Perustuu Sodassa koettua -sarjan osiin 1 ja 3.

© WSOY ja tekijät 2018

ISBN 978-951-0-43468-0

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

SARI NÄRE

Naiset ja miehet sodan pyörteissä 8

TIINA KINNUNEN: Naiset, kansakunta ja moraali sota-ajan Suomessa 26

SONJA HAGELSTAM

Perhe-elämä, arki ja sota 32

JUHA MÄLKKI: Sotilaat lomilla 48

HELENE LAURENT

Terveys sodan aikana 62

JUKKA PARTANEN: Haavoittuneiden sotilaiden hoito 76

JUHANI IHANUS: Mielisairaanhoido toisen maailmansodan aikana Suomessa 87

ILKKA TAPIO SEPPINEN

Kansakunta liikkeessä 94

SATU JAATINEN

Ruoka ja kulutustarpeet sotivassa Suomessa 114

TIINA KINNUNEN: Nauru sodassa 132

Säännöstely muissa maissa 148

PIA OLSSON

Nainen ja työn muuttuvat normit 150

ILKKA TAPIO SEPPINEN: Miehet töissä kotirintamalla 162

KALLE PAJUNEN, JUHA-ANTTI LAMBERG, AKI-MAURI HUHTINEN

Sota-ajan teollisuusjohtajat 184

ARTO KOTRO: Koskenkorva 200

JUHA MÄLKKI

Kotirintaman sotilaat 204

MARTTI TURTOLA

”Suomalainen rehellisyys” koetuksella 224

SARI NÄRE JA JENNI KIRVES

Lapsuus sodan keskellä 246

ATTE OKSANEN

Evakkolasten kadotettu koti 268

Lähdeviitteet 300

Lähteitä ja kirjallisuutta 303

LUKIJALLE

Mielenkiinto sotavuosia 1939–45 kohtaan ei ole vuosikymmenien mittaan laantunut, mutta se on saanut uusia muotoja. Kiinnostuksen painopiste on paljolti siirtynyt rintamalta kotirintamalle. Rintamapalvelus on vaikuttanut syvälle ja kokonaisvaltaisesti siellä toimineisiin miehiin. On oikeastaan aivan luonnollista, että niin muistelmakirjallisuus kuin tutkimuskin tarttuivat ensiksi sotatapahtumiin rintamilla. Vaikka uusin tutkimus on osoittanut, ettei rintamatapahtumiakaan ole vielä tyhjiin ammennettu, on kotirintama silti noussut aivan uudella tavalla esille. Se on tullut kiinnostuksen kohteeksi arjen historian myötä, ja samalla on oikeutetusti nostettu naisten panos sotaponnistusten hyväksi aikaisempaa selkeämmin esiin. Voi sanoa, että uudet ihmisryhmät ovat astuneet asepukeisten miesten rinnalle historian näyttämölle.

”Aika kultaa muistot”, sanotaan. Näin on osittain käynyt myös sotamuistojen kohdalla. Monet muistelijat elivät sotavuosina parhaita nuoruusvuosiaan. Surun ja murheen, pelon ja vaivan kokemisen lisäksi he sodan keskellä iloitsivat, rakastivat – ja olivat onnellisiakin. Tämä saattaa tuntua nykypäivän nuoresta mahdottomalta. Talvisota muodostaa sotavuosissa selkeän poikkeuksen: kysymyksessä oli lyhyt, 105 päivää kestänyt intensiivinen ponnistus. Joka päivä kansakunnan olemassaolo oli vaakalaudalla. ”Talvisodan henki” elähdytti koko kansaa. Jatkosota ja erityisesti sen pitkät asemasodan vuodet syksystä 1941 kesään 1944 toivat elämään sodan harmaan arkipäivän kaikkine pienine ja suurine vaikeuksineen.

Tämä teos pyrkii välittämään kuvan ennen muuta kotirintaman arkipäivästä sodan varjossa. Miten ihmiset yrittivät vaikeuksiensa keskellä elää mahdollisimman ”normaalina” elämää? Nuoret ja keski-ikäiset miehet palvelivat rintamalla, mutta kotirintamallakin oli sotilaita. Keitä he olivat? Miten perheet jaksoivat isän ollessa poissa vuosikausia? Kuinka parisuhde kesti tämän eron? Kuinka naiset kantoivat suuren taakan perheen huoltajina ja samalla työssäkäyvinä joko tehtaissa tai pelloilla? Millä keinoilla ruoka saatiin riittämään? Kuinka suomalainen terveydenhuolto selvisi sodasta, ja mitä haavoittuneille tapahtui? Kestivätkö moraali ja ”suomalainen rehellisyys” sodan paineet?

Kiitän kaikkia kirjoittajia, jotka ovat alansa ehdotonta huippua. Samalla kiitän toimituskuntaa luovuudesta ja innovatiivisuudesta. Yhteistyö on ollut antoisaa ja miellyttävää. Kustannustoimittajien merkitys on ollut kirjan syntyprosessissa keskeinen.

Martti Turtola

VTT, sotahistorian professori (emeritus)

Sari Näre

NAISET JA MIEHET SODAN PYÖRTEISSÄ

S

ota myllersi naisten ja miesten suhteita tavalla, joka vaikutti lähtemättömästi suomalaiseen yhteiskuntaan. Arviolta 660 000 suomalaista mobilisoitiin sotaponnistuksiin.¹ Tämä merkitsi naisten ja miesten tehtävien uudelleen järjestelyä. Siten perhe- ja sukupuoliroolitkin olivat alisteisia maanpuolustustehtävälle. Niinpä vuosina 1939–45 suomalainen yhteiskunta oli jatkuvan liikkeen tilassa, joka sisälsi paljon odotusta ja jännitystä – myös sukupuolten välisissä suhteissa.

Talvisodan syttyessä loppuvuonna 1939 Suomi oli vielä maatalousvaltainen maa, ja suurin osa naisista ja miehistä työskenteli maataloudessa. Varsinkin kaupungeissa naiset olivat pitkälti olleet työvoimareserviä, jonka tuli nyt pyörittää kotirintaman välttämättömiä töitä. Naiset joutuivat osallistumaan myös työvelvollisuustöihin mikäli eivät olleet vastuussa maanpuolustustehtävistä, pikkulapsista tai muista hoidon tarpeessa olleista, kuten vanhuksista. Sota-aika toi naisille kädet täyteen töitä, samalla kun puolen miljoonan miehen armeija joutui rintamalla varsinkin asematavaiheessa odottelemaan varsinaisia sotatoimia. Puute elintarvikkeista ja tavaroista tuotti kotirintamalla ylimääräistä vaivaa ja ajankulua, kun niiden hankkiminen oli entistä työläämpää.

Kuoleman läheisyydestä tuli osa arkea, mikä kosketti viime kädessä jokaista. Kuoleman vaara muovasi niin sukupuolten kuin myös sukupolvien välisiä suhteita: vanhemmat menettivät lapsiaan ja nuoria uhrattiin kansakunnan puolesta. Osassa ihmisiä kuoleman riski herätti tarvetta hallita tilanteita ja varautua vielä pahemman päivän varalle entistäkin paremmin. Osassa kuoleman pelko puolestaan viritti tarpeen elää kuin viimeistä päivää, kokea kaikki mahdollinen ennen yhtäkkistä kuolemaa. Nämä ovat yleisemminkin tapoja reagoida vaaraan, ja kollektiivisella tasolla niistä muotoutui elämäntapoja. Kuoleman vaara tuotti uudenlaista ”tässä ja nyt” -asennetta, joka rikkoi vanhoja moraalisia pidikkeitä varsinkin sukupuolisuhteissa.

Kotirintamalla naisia astui miesten töihin. Nainen hakkaamassa tiiliä Lönnrotinkadun ja Abrahaminkadun kulmassa Helsingissä. Museovirasto. Kuva: Pekka Kyytinen.

NAISET KOTIRINTAMALLA

Maatalouden tuotanto oli vuonna 1942 noin kolme neljäsosaa sotaa edeltäneestä tasosta, mikä kriisiytti elintarviketilanteen lähes nälänhädän partaalle. Pula-aika virittikin kaupungeissa siirtolapuutarha- ja maatalouskerhotoimintaa. Maataloustöihin oli määrätty noin 32 000 naista lähinnä asutuskeskuksista ja heidän apunaan toimi 16 000 koululaista. Vuonna 1943 työhön oli veloitettu 140 000 naista, jotka joutuivat viettämään puolet lomastaan työvelvollisuuden, kuten kylvön, heinäkorjuun, viljanpuinnin ja perunannoston parissa. Osa yrityksistä osti työntekijänsä vapaaksi tästä velvollisuudesta.² Viidesosa työikäisestä naisväestöstä työskenteli teollisuudessa, ja naisia tarvittiin nyt sotatarviketeollisuudessa. Työhön ohjaaminen oli vähäistä, työn määrä ja työtahti kova, ja uusissa työtehtävissä naisille sattui paljon onnettomuuksia, jopa kuolemantapauksia.³ Heidän palkkansa oli sota-aikanakin vain runsas puolet miesten palkoista, vaikka näppäryytensä ansiosta sotateollisuudessa ”eräissä työsuorituksissa he pääsivät parempiin tuloksiin kuin miehet”.⁴ Vuonna 1943 teollisuustyöntekijöistä runsas puolet olivat naisia. Esimerkiksi saha-, sellu- ja paperiteollisuutta pyöritettiin naistyövoimalla.

Vuonna 1940 perustettiin Naisten Työvalmiusliitto ruotsalaisen esikuvan mukaan. Siihen kuului kolmisenkymmentä järjestöä Marttaliitosta ja Naisasialiitto Unionista sosiaalidemokraattisiin ja kokoomuslaisiin naisiin. Naisten Työvalmiusliitto kortistoi ja valmensi naistyövoimaa maanlaajuisesti. Vapaaehtoiseen työhön ilmoittautui päivittäin noin sata naista. Liitto välitti naisia muun muassa evakointeihin, lastenhoitoon, siivoukseen, sadonkorjuuseen, armeijan pesuloihin sekä keittiö-, toimisto-, postitus-, lähetti-, ilmansuojelu- ja raivaustehtäviin. Kodinhoitoapua tarvittiin varsinkin suurperheissä, ja tähän tarpeeseen kehittyi myös Vapaan Huollon järjestämää ns. huoltoemäntätöimintää.⁵

Vuonna 1943 työvoimapulan takia lomaa lyhennettiin puoleen ja työvelvollisuuskutsunnoissa etsittiin työvoimajärjestelyjen ulkopuolelle jääneitä naisia. ”Siveellisesti rappeutunutta ainesta” sijoitettiin työleireille.⁶ Kuten muutkin vastaavat järjestöt kuin Lotta Svärd -järjestö, Naisten Työvalmiusliitto lakkautettiin sodan jälkeen. Samoin kävi paljon talous- ja huoltotöitä tehneille Asevelin naisille, joita oli 40 000 vuonna 1944. Heitä yhdisti jonkun miespuolisen läheisen osallistuminen sotatoimiin ja pyrkimys yhteiskunnallisten raja-aitojen madaltamiseen.⁷ Puolustusvoimien työntekijöistä noin 7 % oli naisia: myös sen alaisuudessa työskenteli noin 40 000 naista, joista yli puolet sotatoimialueella.⁸

VIER. SIVULLA: Naisia tarvittiin sotateollisuudessa. Naistyöntekijä ammuslataamossa. Sotamuseo.

OIKEALLA: Työvelvollisia sodan aikana Virkkalassa Lohjalla. Museovirasto.

SEUR. AUKEAMALLA: Miehiä alasti järven rannalla keväällä 1942. Sukupuolten väliset kontaktit jäivät tyypillisesti silmänilon asteelle. SA-kuva.

NAISET TYÖSSÄ, MIEHET ASEISSA

Sota erotti naiset ja miehet toisistaan pitkäksi aikaa. Tämä erottaminen tapahtui niin henkisesti kuin ruumillisestikin. Siinä missä se kotirintamalla toi naisia miesten tehtäviin, sotatoimialueet se muutti pääosin miesten valtakunnaksi. Toisin kotirintamalla työskenteli myös rintamaiän ohittaneita vanhempia miehiä, osa heistä työvelvollisina. Kotirintamalla miesten ikärakenne vinoutui tavalla, jossa elämänkaaren alkupäässä olevat lapset ja nuoret sekä loppupäähän ehtineet ikääntyneet miehet ja vanhukset kantoivat vastuuta arjesta.

Kokemusmaailmojen etäännyessä naiset ja miehet altistuivat toisistaan vieraantumiselle. He myös suojelivat toisiaan jättämällä kertomatta omista raskaista kokemuksistaan: miesten saattoi olla vaikea jakaa naisten kanssa raakoja kokemuksiaan kuoleman kohtaamisesta, eivätkä naiset halunneet rasittaa miehiä omilla huolillaan. Vallitsi ikään kuin sanatonta sopimus siitä, että toista ei rasiteta omalla henkisellä kuormalla. Samalla toiseen sukupuoleen rakennettiin suhdetta hiljaisella kaipuulla. Näin kuvaa rintamamies Veikko Pystynen sitä sanatonta ikävää, jota sota-ajan poikkeusolosuhteet toista sukupuolta kohtaan tuottivat:

”Seisoin järveissä, kun näin muiden mukana pitkästä aikaa ihanan näyn: suomalainen nuori nainen, kun me juuri seisoiimme alastomina, käveli reippain askelin parinkymmenen metrin päässä ohikulkevalla tiellä. Joku tiesi kertoa, että nainen oli jonkin yksikön kanttiinisisar, joka oli ilmeisesti perässämmä tulleen komppanian kenttätehtäemäntä. Huokaus levisi miesten keskuudessa. Nainen kulki ohitsemme kenenkään edes tervehtimättä tai huutamatta. Kaikki vaikuttivat olevan niin hölmistyneitä näkemästään, että vallitsi pelkkä sanattomuus. Naisen kadottua näköpiiristä alkoivat suuposket veivata vaikka mitä sanoja, kuten suomalaisen miehen on tapana.”⁹

Henkilökohtaisesti monia rintamamiehiä motivoi maansa puolustamiseen juuri naistensa ja perheidensä suojeleminen. Taistelutilanteissa tämä saattoi pelkistyä ajatukseen, että vihollista ei päästetä omia naisia raiskaamaan. Naiset puolestaan lunastivat tunnollisella raadannalla paikkansa sotaponisteluisissa. He huolehtivat monessa tapauksessa myös sodan jättämien henkisten ja fyysisten haavojen hoitamisesta. Käytännössä naisten huolehtijarooli oli monessa mielessä myös luopumista. Selvemmin se ehkä tulee esiin kuvauksissa, joissa nuoret tytöt saattavat ikäisiään poikia kuolemaan, kuten lottana toiminut Marja joutui tekemään:

”Yhä muistan kuolemaa tekevän sotilaan, jolla ei ollut ketään lähiomaista. Olin vaihtamassa hänelle pissapulloa, niin hän sanoi hiljaa: ’Tuletko tähän viereeni ja pidät koko ajan kädestä kiinni, kun minä lähdän ...’ Työvuoroni loppui juuri ja sanoin sairaanhoitajalle että sain tällaisen pyynnön ja sain luvan mennä pojan viereen tuolille istumaan.

Toiset lotat toivat minulle ruokaa sukkasillaan hiipien ja käsi omassa kädessäni tämä nuori sotilas vain nukkui hiljaa pois.”¹⁰

Monen naisen sota-ajan arki koostui päivätyön, vapaaehtoisesta maanpuolustustyön sekä oman kodin ja lasten hoidon yhteensovittamisesta. Naiset osoittivat kotirintamalla selviytyvänsä miestenkin töistä, ja sodan jälkeen neuvoteltiin sukupuolten valta-asemista uudelleen. Suuret ikäluokat synnyttänyt suuri vauvabuumi sodan jälkeen piti huolen siitä, että naisia siirrettiin kotiin perhettä hoitamaan, kun miehet palasivat töihin rintamalta. Vuoden 1944 laki kunnallisista äitiys- ja lastenneuvoloista vastasi myös tähän sosiaaliseen tilaukseen.

LOTAT MAANSA PUOLESTA

Lotta Svärd -järjestö sai nimensä Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoista*. Vuonna 1921 perustetun järjestön tehtävänä oli toimia suojeluskuntatyön tukena, ja aluejärjestöjen muodostamat maan vajaat 40 lottapiiriä vastasivat suojeluskuntapiirejä. Lottatyössä tärkeällä sijalla oli valistustyö kansan puolustustahdon ja siveellisen kunnan kohottamiseksi.

Suomen ja Neuvostoliiton välisissä sodissa lotat osallistuivat aseettomaan maanpuolustukseen niin kotirintamalla kuin sotatoimialueellakin. Vuonna 1941 lotat liitettiin osaksi puolustusvoimia, ja kotipaikkakunnaltaan pois komennukselle lähteville toimenlotille alettiin maksaa nimellistä päivärahaa. Pikkulotat ja lottatyöt mukaan laskien yli 230 000 lottaa otti osaa sotaponnisteluihin. Talvi- ja jatkosodassa lottia invalidisoitui viitisensataa ja lähes 300 lottaa menetti henkensä.¹¹ Jotkut heistä joutuivat myös vangeiksi ja raiskatuiksi.

Lottien keskeisiä tehtäviä sota- ja kotirintamalla olivat muonitus-, puhdistus-, lääkintä-, korjaamo-, varasto-, varustus- ja

VIER. SIVULLA: Sotakoira Taru etulinjassa Kannaksella 9.8.1941. SA-kuva.

VASEMMALLA: Lotta-Svärd-lehden 19/1938 kansi. Panssarimuseo. Lotta Svärd -järjestön merkki. Kuva: Lottavakka Oy.

YLLÄ: Lottien pitämät kanttiinit olivat tärkeä mielialan kohottaja. Lottien kanttiini Suursaassa kesällä 1942. WSOY/SA-kuva.

SEUR. AUKEAMALLA: Lottia Kolatselällä tienviitan luona elokuussa 1941. Kuten rintamamiestenkin kesken, myös lottatyössä syntyi tärkeitä ystävyksiä. SA-kuva.

toimistotyö mm. esikunnissa ja kanslioissa. Lääkintälotat toimivat sotasairaaloissa, sairausjunissa, ambulansseissa ja kahdeksassa kenttäsaaralassa. Jatkosodan alussa 19-vuotias Irja-Vappu työskenteli lottana Raudaskylän sotavankisairaalan sisätauti-osastolla, josta moni lottatyttö oli lähtenyt pois, jopa karannut. Hän kertoo 16-vuotiaana menehtyneestä Pekasta:

”Ensiksikin ne hajut, siinä piti kyllä itsensä karaista ja pitää se tunnepuoli niin, että vangitkin ovat ihmisiä ja tämä on työtä vaan. Vangeille pitää antaa kaikki se apu, mihin me pystymme niissä olo-

suhteissa. Sieltä on jäänyt yksi Pekka-vanki mieleeni, 16-vuotias leipuri. Hän oli jäänyt vangiksi Sortavalassa ja puhui karjalaa ja ilahtui kauheasti, kun puhuin samaa murretta. Pekalta oli näkö mennyt, toinen jalka oli pois ja toinen käsi. Poika ei nähnyt mitään ja kysyi, että ootko sie miuin siskoin. Häneltä oli sisko hävinnyt ja maamoin ja poika itki niin. Pojalla oli kovat tuskat, haavat mätivät ja silmäkuopat valuiivat mätää ja kuumettakin oli.”¹²

Vaarallisimpia tehtäviä olivat lottien ilmavalvonta- ja viestitystehtävät. Viestittäjien tuli pysyä asemissaan pommitusten-

17 km. Salmi

118 km. Sortavala

52 km. Lemetti

Petroskoi km.

Palalahti 15 km

VASEMMALLA: Lottia tauolla heinäkuussa 1941. Lottia oli aseettomassa maanpuolustuksessa rintamalla asti. SA-kuva.

VIER. SIVULLA YLLÄ: Nuoret miehet antoivat uhrinsa isänmaalle. Kaatuneita suomalaisia kuorma-auton lavalla, Kannas 16.6.1944. SA-kuva.

VIER. SIVULLA ALLA: Ilmavalvontalottia kesäkuussa 1944. Heidänkin työnsä oli vaarallista. SA-kuva.

kin aikana. Viestilotat välittivät puheluita, puhelinsanomia, puheradiolähetyksiä, kaukokirjoitinviestejä, salakirjoituksia ja toimivat yleisradioteknikkoina. He toimittivat myös kenttäpostia. Kerrallaan yli 3 000 ilmavalvontalottaa työskenteli komennuksella 650 ilmavalvonta-asemassa lähes etulinjassa asti. Lotat tähytivät viholliskoneita, desantteja ja metsäpaloja kirkontorneissa, mittaustorneissa, hyppyrimäissä, katoilla ja muilla korkeilla paikoilla. Vuoden 1944 keväällä 145 naista sai valonheitinkoulutuksen ja he muodostivat kokonaisen valonheitinpatterin, johon liittyvään koulutukseen kuului sotilaskiväärin käyttöä.¹³

Vaikka lotat eivät olisi saaneet tupakoida eivätkä käyttäneet väkijuomia, työ kävi välillä niin koville, että jotkut heistä alkoivat polttaa tupakkaa. Harvoin lotat kuitenkaan menettivät vaaditun henkisen ryhtinsä tai lipesivät työstään. ”Nainen on työssään huomattavasti ahkerampi, tunnollisempi kuin mies. Rintaman nainen ei tunne sellaisia sotilastermejä kuin pinnailu ja jermuilu”, kuvaa rintamaupseeri lottia.¹⁴ Lottien tunnollisuus näkyi siinä, että komennuksessa olleista lotista vain

noin puolisen prosenttia vapautettiin tehtävistään.¹⁵ Naisten kurinpitotukokset olivat siis erittäin vähäisiä miehiin verrattuna.¹⁶ Ero johtui pitkälti naisten moraalin tiukemmasta valvonnasta, mikä teki siitä ikään kuin julkista omaisuutta ja kavensi lottanaisten intimitteettisuojaa. Kurinpitoon saattoikin liittyä merkitsemällä häpäisemistä:

”Muistan kerran oli junassa kaksi lottaa, joilta oli tukka viety. Ja muistan yhden tytön sairaalasta. Siltä oli merkit viety, koska sillä oli ollut kuppa. Kyllä mun kävi sääliksi tyttöä. Se oli niin sulonen ja koululainen vielä silloin. Mikähän tarina siinäkin lienee takana. Mies, jolta se oli sen saanut, pääsi tietysti pälkähästä.”¹⁷

Kolme ja puolisataa lottaa erotettiin ja pariasataa kehoitettiin eroamaan kurinpidollisista syistä – esimerkiksi huonon käytöksen, varkauden, juopumuksen, sukupuolisuhteiden, sukupuolitautien, abortin tai avioliiton ulkopuolisen raskauden takia. Viitisensataa lottaa kotiutettiin muista syistä, kuten hermoromahduksen takia. Lottien henkisestä jaksamisesta ei huolehdittu senkään vertaa kuin miesten. Rankimpia tehtäviä oli työ kaatuneiden evakointikeskuksissa, joissa lotat pesivät

taistelussa kuolleet, pukivat heille vaatteet ja toimittivat arkkuihin pantaviksi. Talvisodan aikana 20-vuotias Eeva kertoo työstään tällaisessa ns. kekissä:

”Yöllä ladon eteen oli tuotu monta autokuormallista kuolleita sotilaita. Miehet nostivat yhden kerrallaan sisälle leveälle laudalle ja riisuivat siinä kuolleet alasti. Me, lotat, taas pesimme nämä vainajat. Meillä oli pitkät kumikäsineet ja rätit ja ämpäreissä vettä. Me pesimme ja sidoimme haavat selstoffilla, ja usein oli osumia niin paljon ja pahoja, ettei olisi ollut mahdollisuutta jäädäkään henkiin. Arkku laitettiin kuntoon ja jälleen miehet nostivat vainajan arkkuun. Leikkasimme selstoffista paidan tapaista, mikä laitettiin päälle ja peite, mitä sanottiin kateliinaksi. Viimeksi pyyhittiin kuolleen kasvot ja kammattiin hiukset. Arkku kiinni ja nimilappu arkun päähän ja soturi lähti kohti kotikylän kirkkomaan multaa. Silloin tunsu tekevänsä sellaista työtä, että se väkisinkin herkisti ja toisaalta vakavoitti ihmisen pitkäksi aikaa. Hartaina kuin pyhiinvaeltajat omalla pitkällä tiellään mekin teimme hitain liikkein työtämme, ettemme mitenkään äänekkäästi loukkaisi kaikkensa antaneiden sankarien viimeisen unen rauhaa.”¹⁸

YLIMPÄNÄ: Kirjeenvaihto oli harvoja tapoja pitää yhteyttä kotipuoleen ja etsiä kontaktia vastakkaiseen sukupuoleen. Kirje kotiin tulee runollisemmaksi kukkien äärellä. Sakkola 14.8.1944. SA-kuva.

YLLÄ: Rintamasotilaita haluttiin ilahduttaa kotirintamalta lähetetyillä paketeilla. Paketeista meni postimaksu, toisin kuin kirjeistä. Sota-arkiston kokoelmat.

KIRJEENVAIHTO ETÄÄLTÄ RAKASTAMISEN VÄLINEENÄ

Toisistaan matkan päähän vinyt sota-aika opetti naisia ja miehiä uudenlaiseen arjen viestintään, kirjeenvaihtoon. Suhteita etsittiin ja vaalittiin kirjeitse, ja kirjeenvaihtoon on dokumentoitu suomalaisen tunnekkulttuurin kirjo. Kirjeisiin tuotiin myös paljon toiveita, joita rintamalla ei voinut toteuttaa. Luutnantti Lauri Jäntti kirjoitti vaimolleen keväällä 1942 kaipuustaan:

*”Leena rakas. Hoida nyt itseäsi parhaalla tavalla. Hoida naisellisuuttasi, ihoasi, tukkaasi, häisiäsi. Haluan lomalla nähdä Sinut kauneimmillasi. Miksi näin, ihmettelet. Siksi, että olen kyllästynyt näkemään kuukausikaupalla vain näitä karvaisia naamvoja.”*¹⁹

Sodan tuottama sukupuolten välinen maantieteellinen etäisyys merkitsi myös sitä, että tunteita ja kiintymystä opittiin nimeämään ja sanallistamaan. Suomalaisessa kulttuurissa varsinkaan maaseudulla tunteista ei usein ollut tapana liiemmin puhua, vaan pikemminkin niitä näytettiin teoin. Agraarikulttuurissa tunteiden avointa osoittamista ei arvostettu samoin kuin säätyläisyhteiskunnassa.²⁰ Sivistyneistö oli puolestaan vaalinut romanttisten tunteiden ilmaisua.²¹ Nyt maantieteellinen etäisyys ikään kuin pakotti kaikkia kansanryhmiä kirjalliseen ilmaisuun, johon ei varsinkaan maaseudulla ollut niin totuttu. Välittämistä ja huolehtimista ilmaistiinkin kirjeessä usein kautta rantain, esimerkiksi tehtäväksi-antoina. Tunteita saatettiin tuoda esiin kirjeissä myös avoimesti, koska jokainen kirje tai tapaaminen saattoi jäädä viimeiseksi.

Rintamamiehet pitivät kotoa tulleita kirjeitä yksityisasianaan, mutta kirjeet tuntemattomilta heiloilta päätyivät usein yhteiseksi omaisuudeksi.²² Kirjekumppanuus saattoi kannustaa kokeiluihin ja joissain tapauksissa suhteilla pelaamiseen hieman vastaavalla tavalla kuin internet nykyään. Joskus kirjeenvaihtoa käytiin aivan erilaisen kumppanin kanssa kuin luultiin:

*”Sotasankari, perheenperustamiskäinen nuorimies oli kaukoihastunut tuntemattomaan tyttöön, ja toivoi henkilökohtaista tutustumista. Hän ei ollut osannut edes aavistaa, että kirjeystävä oli vain pikkulotta, tyttöpuhahanen, jonka arkityön, koulunkäynnin, sota oli keskeyttänyt, Talvisodan henki oli nyt herkästänyt tytön heräämässä olevan hoivavietin isänmaalliseen huolenpitoon tuntemattomasta sotilaasta. Kumpikin osapuoli oli kiintynyt vastapooliinsa, mutta täysin eri tunnetasolla.”*²³

VASEMMALLA: Juoksuhaudoissa miehet oppivat liikkumaan kumarassa säilyäkseen hengissä. Vartion vaihto taisteluhaudassa Ihantalan suunnalla Kannaksella 14.7.1944. SA-kuva.

YLLÄ: Erlaiset kyydit olivat tärkeitä kohtauspaikkoja naisille ja miehille, nuorille ja vanhoille. Sotilaita ja paikallisia asukkaita Aunuksessa syyskuussa 1941. SA-kuva.

NAISEN KAIPUU RINTAMAMIESTEN YHTEISELOSSA

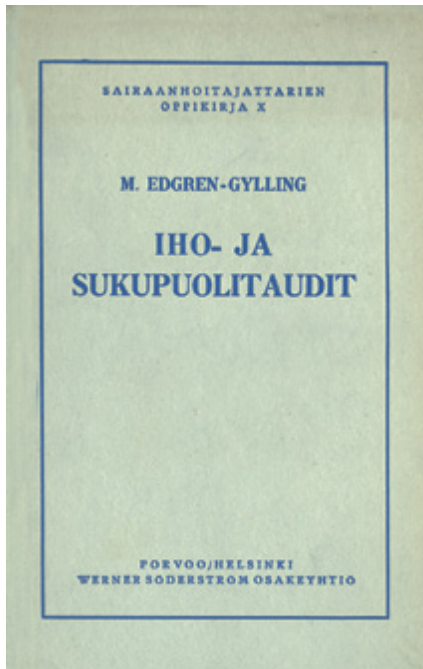
Väinö Linna kiteyttää sodan olemuksen neljään peruselementtiin: viluun, nälkään, väsymykseen ja pelkoon.²⁴ Kyse on siis traumaattisesta stressistä, jonka kokonainen mies-sukupolvi joutui kokemaan. Tämä kokemus vaikutti väistämättä niin naisten ja miesten kuin vanhempien ja lastenkin välisiin suhteisiin.

Rintamakokemustensa pohjalta sodan jälkeen väitöskirjansa julkaisseen Knut Pippingin²⁵ mukaan miesten välinen yhteenkuuluvuus oli tärkeämpi kuin virallisen ideologian perustelut toiminnalle.

Pitkä rintamallaolo varsinkin jatkosodan aikana tuotti miesyhteisyyttä, joka usein jatkui sodan jälkeen. Sotakoke-

muksia oli vaikea jakaa muiden kuin kanssakokijoiden kanssa, ja sota mursi naisten ja miesten kokemusmaailman yhteistä pohjaa. Rintamalla rakentui ”jermujen vilunkimoraalia”, jossa opittiin pääsemään tehtävistä mahdollisimman helpolla. Sodan jälkeen osa miehistä toi tällaista asennetta myös sukupuolten välisiin suhteisiin, mikä pakotti naisia ottamaan enemmän aiemmin miehelle kuulunutta vastuuta kotona.²⁶

Sodassa rakentunut miesyhteisyys ei voinut olla vaikuttamatta sukupuolten välisiin suhteisiin tavalla, jossa naiset saattoivat kokea joutuvansa altavastaajiksi. Rintamaolosuhteissa naiseen rakennettiin suhdetta kollektiivisen haaveilun kautta, ja naiseen latautuneet toiveet saattoivat ylimitoittua suhteessa todellisuuden haasteisiin. Veikko Pystynen kertoo rintamaelämän jaetusta naisen kaipuusta ja haavemaailmasta:

SOTA RASKAUS-, RAISKAUS- JA TAUTITILASTOISSA

Sodan vaikutus sukupuolten välisiin suhteisiin näkyi tilastoissa. Sota-aika höllensi suomalaista sukupuolimoraalia, vaikka toisaalta sitä pyrittiin myös tiukasti säätelemään. Poikkeustila ajoi monia ihmisiä poikkeuksellisiin suhteisiin, joihin he tuskin olisivat päätyneet normaalioloissa. Jotkut päätyivät homoseksuaalisiin kokeiluihin ja monilla syntyi lyhytaikaisia avioliiton ulkopuolisia suhteita. Näistä suhteista saattoi olla yllättäviä seuraamuksia, kuten Kalle Päätälölle paljastui lääkärintarkastuksessa:

”Herra Luutnantti! Kun talvella hiihin kovalla viimapakkasella järvenselekää, paleltu mulukun kärki. Sain kylmänvihhat ... – Vai paleltu! Teissähan on kuppa!”²⁹

Sukupuolitauditartuntojen lisäksi myös raiskaukset lisääntyivät merkittävästi sodan jälkeen, eikä niiden määrä laskenut sotaa edeltäneelle tasolle 1950-luvulle tultaessa. Seksuaalista väkivaltaa harjoitettiin myös rintamalla niin suomalaisten kuin venäläistenkin toimesta.³⁰ Veli Verkon keräämien tilastotietojen mukaan väkisinmaakaamisten määrä oli vuonna 1937 kolme tapausta 100 000 asukasta kohden, vuonna 1949 viisi ja vuonna 1950 neljä 100 000 asukasta kohden. Rikollisuuden kasvu oli suurinta juuri siveellisyyssrikosten kohdalla.³¹

Myös lapsenmurhat nousivat sota-aikana huippuunsa.³² Irtonaisten sukupuolisuhdeiden yleistymisen lisäksi sikiölähdetyksiä ja vastasyntyneiden surmia. Irtosuhteet johtivat myös avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten määrän kasvuun. Lauri Jäntti kertoo, että Äänislinnan kenttäoikeuden tulkin mukaan alueella yli pari sataa Suomen armeijassa palvellutta tuomittiin maksuvelvollisiksi lastenelätykseen. Maksujen vaatijoina oli myös puna-armeijan upseerien vaimoja.³³

YLLÄ: M. Edgren-Gylling toteaa teoksensa *Iho- ja sukupuolitaudit* (2. painos 1941) esipuheessa, että aiemmin kurjaliston tauteina pidettyihin sukupuolitauteihin sairastuneita tulee kohdella kuten mitä muita sairaita tahansa ja kunnioittaa heidän ihmisarvoaan. Sukupuolitauteja katsottiin olevan neljä, tuon ajan nimityksinä tippuri, kuppa, pehmeä sankkeri ja neekerikuppa. WSOY.

VIER. SIVULLA: Sodan pitkittymisen myötä alkoholista tuli tärkeä keino rentoutua. Pataljoonan kotiuttamistilaisuudessa 30.10.1944 jaetaan lähtöviinaksia. SA-kuva.

”Oli loputonta puhetta naisista. Pojat kertoivat kaikenlaisia juttuja. Kuka oli nähnyt minkäkinlaisia unia. Kuka oli herännyt märkää housuissa, kuka oli ollut unissansa ensi yhteydessä tyttänsä kanssa. Kuka oli suunnitellut seuraavan loman menettelytapaa rakastettunsa kohtaamiseksi. Kuka kertoi lomalta palattuaan, ettei enää heittänyt heittä edes reppua pois, kun jo piti heittäytyä naisen syliin. Kukaan ei ollut minun kuulteni kertonut poikuudestaan. Joku puhui hämärin viittauksin ensi kerrastaan, mutta mistään ei tiennyt, oliko juttu unta, keksittyä vai totta.”²⁷

Pippingin mukaan rivojen juttujen viljelystä tuli rintamalla yhteinen huvi. Pakollista pidättyvyyttä paikattiin rietailla puheilla, ja vähemmän tärkeitä naiskokemuksia jaettiin yhdessä tuumin. Naisseikkailuihin ja rivouksien viljelyyn ottivat osaa niin poikamiehet kuin ukkomiehetkin.²⁸

SUKUPUOLIMORAALIN MURROS

”Sodan alussa ammuttiin alas eräs venäläinen naislentäjä. Hän räjähti kappaleiksi. Löydettiin punakytinen irtirepeytynyt käsi. Tällä kädellä hän oli pudottanut murhaavia pommejaan aseettomia

naisia ja lapsia kohti. Välähtää mieleeni, että en koskaan ollut Suomessa nähnyt naista, jolla olisi ollut punaiseksi maalatut kynnet. Suomen kansa on lähempänä maata ja luontoa ja kaikkea sitä, mikä on tervettä ja voimakasta. Sen veri ei ole vielä saanut sitä suvustaan huonontumisen ja luonnottomuuden pisaraa, joka vaatii arvostamaan maalattuja kynsiä.”³⁴

Oheinen sotakirjeenvaihtaja Estrid Ottin pateettinen kuvaus talvisodan ajalta korostaa suomalaisnaisten maanläheisyyttä ja sukupuolella konstailemattomuutta. Toisaalta sota kuitenkin edisti myös naisten elämässä lohdun etsimistä pinnalliseksi katsotuista huveista ja karun todellisuuden pakenemistä viihteeseen. Myös itsensä ehostaminen kuuluu tähän lajiin.

Sota-aika merkitsi ratkaisevaa askelta sallivan sukupuolimoraalin suuntaan. Tämä relatiivinen sukupuolimoraali nosti päätään pidättyvyyteen ja aviolliseen uskollisuuteen perustuvan absoluuttisen moraalin kustannuksella. Armas Niemisen mukaan relatiivista sukupuolimoraalia on puolustettu yhtäältä eroottisen rakkauden ja toisaalta viettien pakottavuuden näkökulmasta.³⁵ Talvi- ja jatkosodan sukupuoliasetelmissa edellinen näkökulma korostui naisten kertomuksissa, jälkim-

**Kotirintama mahdollisti etulinjassa
käydyn taistelun itsenäisyytemme puolesta.
Millaista oli elämä sodan varjossa?
Miten kotirintama pysyi pystyssä?**

Kun resurssit keskitettiin rintamalle, kotirintamalla vaadittiin sitkeyttä ja kekseliäisyyttä selviytymiseen. Naiset hoitivat omiensa lisäksi myös miesten työt. Lasten oli kohdattava asioita, joihin he eivät olleet vielä kypsiä. Monen lapsuus loppui lyhyeen, kun leikin sijaan oli keskityttävä selviytymiseen. Elämää kotirintamalla väritti pula, pelko, epävarmuus, menetykset, ankara työnteko, sairaudet ja jatkuvat muutokset. Toisaalta kotirintamalla myös tanssittiin salaa, naurettiin ja rakastettiin. Poikkeus-tilanteissakin ihmiset pyrkivät luomaan tuttua ja kotoista ympärilleen, arkea, josta syntyi myös iloa.

Kotirintama teoksen kirjoittajat ovat alansa huippututkijoita ja he kuvaavat kirjassa tarkasti ja elävästi mm. mustan pörssin kauppaa, sodan vaikutusta lasten kiintymyssuhteisiin, moraaliala sodan aikana sekä evakkojen kohtaloa.

